

Catedra de Istoria Medicinii a I.M.F. Cluj (cond.: conf. dr. S. Izsák, doctor în medicină), Catedra de Istoria Medicinii a I.M.F. Tîrgu Mureş (cond.: prof. dr. I. Spielmann, doctor-docent) și Institutul Pedagogic din Eger R.P.U. (cond.: docent L. Szűcs)

DATE NOI CU PRIVIRE. LA ACTIVITATEA MEDICALĂ A LUI ION PIUARIU—MOLNAR

dr. V. L. Bologa, dr. I. Spielmann, dr. Z. Szőkefalvy-Nagy

(Notă preliminară)

I.

Cercetările noastre anterioare (1) au semnalat prezența în arhiva fostului Guberniu al Transilvaniei a unui manuscris în limba română intitulat: „Method, adică învățătură prea lesne și proștilor foarte îndeminată și cu preț mai ușor a tămădui sfranțul”, traducerea operei lui André Étienne „Methodus facillima, et Rusticis commodissima, praetioque levissimo Luem Veneream curandi”, autorul căreia este cunoscutul oculist român Ion Piuariu-Molnar. Am semnalat totodată și faptul că atât originalul, cit și traducerea lui Ion Piuariu-Molnar nu au fost tipărite.

După publicarea lucrării noastre, am găsit în aceeași arhivă versiunea maghiară tipărită (1793) a lucrării lui A. Étienne, cu titlul: „A franczos Navajának Leg Könnyebb És a' Parasztokra nézve legalkalmatosabb és leg oltsob Orvoslása Modgya” (2). Autorul traducerii nu figurează în text, dar în dosarul care cuprinde lucrarea lui Étienne și traducerea lui Piuariu, totodată am găsit și decizia gubernială în care András Szöcs era însărcinat cu traducerea maghiară a manuscrisului (3).

Deși traducerea lucrării „Method” a rămas numai în manuscris, ea prezintă o dublă importanță pentru istoria medicinei românești, fiind primul text medical în limba română al lui I. Piuariu-Molnar, cunoscut de noi, și în același timp cel mai vechi manuscris medical în limba română (al cărui autor se cunoaște cert). Comparînd textul medical din „Method” cu termenii medicali din glosarul lui Piuariu-Molnar, studiați de V. L. Bologa (4), am putut să găsim vreo 140 de termeni tehnici medicali în plus în manuscrisul recent descoperit.

Textul manuscrisului lui I. Piuariu-Molnar confruntat cu „Indicele de cuvinte și forme” din lucrarea lui N. A. Ursu (5) atestă în același timp că mulți termeni tehnici, a căror prioritate este atribuită de autorul acestei lucrări lui V. Popp, P. Vasici și St. V. Episcopescu, pot să fie găsiți în „Method”, ceea ce constituie astfel o etapă importantă în istoria începuturilor limbii medicale românești (6).

Faptul că Piuariu-Molnar a tradus în limba română lucrarea lui A. Étienne despre tratamentul sifilisului vine în sprijinul ipotezei lui S. Izsák că tot el este și autorul cărțiței în limba română, apărută la Cluj în 1803 sub titlul: „Învățătură adevărată pre scurt a vindeca sfranțul după experiența și ispitirile ceale mai nouă”, de fapt traducerea în limba română a lucrării lui A. Szöcs și I. Eckstein:

A Venusi szerelem nyavajájának rövid leírása és bizonyos orvoslása a legujabb tapasztalások szerint" (Kolozsvár, 1802). Ambii autori — profesori la Școala medico-chirurgicală din Cluj — au fost colegi ai lui Ion *Piurariu-Molnar* (7).

În arhiva fostului Guberniu al Transilvaniei lipsește din dosarul lucrării lui *Szöts* și *Eckstein* manuscrisul traducerii românești. Dar în decizia gubernială care însărcinează pe autori cu elaborarea unei lucrări despre tratamentul bolilor venerice, se fac referiri la manuscrisul lui *Étienne* și la traducerea ei în limba română și germană, arătându-se că lucrarea lui *Étienne* nu mai corespunde exigențelor actuale și trebuie radical prelucrată (8). Ne pare firesc ca Guberniul ardelean să-l fi însărcinat cu traducerea lucrării lui *Szöts* și *Eckstein* pe același *Piurariu-Molnar*, care făcuse și traducerea lucrării lui *Étienne*. *Szöts*, unul din autorii noii scrieri despre bolile venerice, este și el identic cu persoana care a tradus în limba maghiară lucrarea medicului luxemburghez.

Argumente și mai puternice în sprijinul paternității traducerii acestei lucrări de către Ion *Piurariu-Molnar* ne furnizează datele arhivistice din care reiese cert că, Guberniul din Transilvania a solicitat și în alte cazuri ajutorul oculistului român pentru traducerea în limba română a unor texte medicale.

În anul 1867 am găsit în arhiva fostului Guberniu al Transilvaniei date din care reiese că oculistul român a tradus în limba română în anul 1813 și manualul de ginecologie al lui *Simon Zeller* „Lehrbuch der Geburtskunde, sammt einem Anhang in Betreff der den Wöchnerinnen vorzüglich gefährlich werdenden Krankheiten“. apărut la Viena în 1803 și retipărit prima dată în 1806. *Simon Zeller von Zellenberg* (1746—1816), cunoscut obstetrician și chirurg vienez, medic șef al secției obstetricale a marelui spital din Viena, la vremea sa își câștigase o mare faimă ca adept al orientării „mașterii naturale“. — cu solicitarea în primul rând a forțelor organismului — și dușman al intervențiilor instrumentale precoce, chiar în cazul unor prezentări mai dificile (9).

Faptele care se referă la istoricul acestei traduceri pot fi rezumate după cum urmează:

La 18 decembrie 1812, Guberniul galițian cu sediul la Lemberg (Gubernium Gallicense), care avea în subordonarea sa Bucovina, smulșă Moldovei prin pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774), cu o populație majoritară românească, se adresează Guberniului Transilvaniei, relatînd că prin hotărîrea Comisiei Aulice Supreme de Studii (Höchste Studien-Hofcommission) din 12 noiembrie 1812, (purtînd nr. 2234 288), s-a decis să se traducă în „limba moldoveană“ manualul de ginecologie al lui *Zellenberg* ca fiind o operă „deosebit de utilă și importantă“ pentru popor. Lembergul cere Guberniului din Cluj să-i recomande un medic versat în această limbă, care să poată efectua traducerea în românește, destinată populației de acolo. Guberniul galițian oferă pentru această muncă suma de 200 de florini (10).

Alegerea Guberniului ardelean cade asupra lui Ion *Piurariu-Molnar*, caracterizîndu-l ca persoana cea mai competentă pentru această muncă („siquidem oculista ac Medicinae Doctor Molnar linguam valahicam optime calleat“) (11). *Piurariu-Molnar*, condus de dorința de a servi „binele public“ acceptă munca de traducere. El atrage totuși atenția oficialităților că deoarece „nu e ușor să găsești în limba valahă termeni și denumirile echivalente“ înțilnite în această lucrare are nevoie de un timp mai îndelungat pentru a-și duce la bun sfîrșit munca. Totodată raportează Guberniului că a făcut demersurile necesare la Viena, cerînd direct de la *Zellenberg* un exemplar al operei sale (12).

Răspunsul oculistului este transmis Guberniului galițian, care la rîndul său cere ca *Piurariu-Molnar* să precizeze data pînă la care va putea termina traducerea „acestei lucrări deosebit de importante“ (13).

Scrisoarea Guvernului din Lemberg ajunge la Cluj cu mare întârziere — la vreo 2 luni după expedierea sa. Între timp — la 22 iunie 1813 — *Piuaru-Molnar* raportează autorităților că a terminat traducerea lucrării lui *Zellenberg*. La rîndul său Guvernul ardelean va scrie la Lemberg că oculistul „a terminat traducerea lucrării amintitului autor *Zellenberg*” și așteaptă dispozițiile noi ale Guvernului (14). După primirea acestor informații Guvernul galițian solicită lui *Piuaru-Molnar* să trimită cit mai urgent manuscrisul pentru ca acesta să poată să fie tipărit și ca totodată onorariul său de traducător să poată să fie plătit (15). Scrisoarea parvine prin Guvernul ardelean în mîna lui *Piuaru-Molnar* (16). În loc să trimită textul traducerii, acesta cere — în septembrie 1813 — acordul Guvernului din Lemberg, ca lucrarea lui *Zellenberg* să fie tipărită la Sibiu, ca greșelile de tipar să poată să fie înlăturate la corectura textului. Întru sprijinul cererii sale oculistul anexează declarația unui tipograf din Sibiu care se angajează la executarea lucrării (17).

Răspunsul Lembergului întîrziînd, *Piuaru-Molnar* se adresează la 22 I 1814 cu o nouă scrisoare spre a urgenta aprobarea tipăririi lucrării lui *Zellenberg* la Sibiu. Totodată cere acordul Guvernului galițian să se tipărească în plus 300 de exemplare, pentru a putea răspîndi această carte „decsebit de folositoare și poporului Valah din Ardeal și Banat”. Pentru munca de corectură solicită în plus 100 de florini (18).

Răspunsul este expediat de la Lemberg abia la 11 martie 1815. Între timp, probabil s-a cumpănit dacă propunerile oculistului pot fi acceptate, problema în care Lembergul s-a adresat și Comisiei Aulice Supreme de Studii. Răspunsul acestui for suprem este însă nefavorabil lui *Piuaru-Molnar*. Guvernul din Lemberg transmite că nu este de acord cu tipărirea manuscrisului la Sibiu și cere ca textul traducerii să fie trimis cit mai curînd pentru editare, după primirea căruia, la rîndul său va plăti onorariul de traducător. Acest răspuns întîrziat al Guvernului galițian ajunge la Cluj abia după moartea lui I. *Piuaru-Molnar* (16 III 1815). Între timp, probabil la solicitarea oculistului, tezauriatul Guvernului ardelean i-a avansat suma onorariului.

Soarta ulterioară a manuscrisului lui *Piuaru-Molnar* ridică o serie de probleme. Este cert că a ajuns la Lemberg, nu știm însă la ce dată. Deținem un document al Guvernului galițian datat din 26 septembrie 1820 în care se confirmă recepția traducerii lucrării lui *Zellenberg*, și se dau dispoziții ca cei 200 de florini avansați de Guvernul ardelean oculistului defunct să fie replătiți acestuia. („Wir haben die mit verehrlicher Zuschrift von 24 Juli d. J. Zahl 5995 815 übersendete von dem dortigen inzwischen verstorbenen Doctor der Medizin Molnar besorgte Übersetzung des Lehrbuches über die Geburtshilfe von Zellenberg in die moldauische Sprache erhalten“) (20).

Să se refere numerele citate în răspunsul Guvernului galițian la data de 24 iulie 1815 și cota sub care Guvernul ardelean ar fi trimis manuscrisul lui *Piuaru* la Lemberg? Nu ne este clar. Dece abia peste 5 ani se confirmă recepția traducerii? Să se fi rătăcit lucrarea lui *Piuaru-Molnar* care ajunge abia în 1820 la Lemberg? Nici acest lucru nu-l putem afirma cu certitudine. Unele date ar pleda pentru faptul că nu Guvernul ci *Piuaru-Molnar*, fiind încă în viață a trimis manuscrisul la Lemberg.

Nu ne dăm seama de ce pînă la urmă s-a renunțat la tipărirea traducerii românești a lucrării lui *Zellenberg*. Guvernul galițian a urgențat în repetate rînduri traducerea și trimiterea ei la Lemberg și a numit-o „deosebit de utilă” și „necesară”. Fapt cert este că în nici una din bibliografiile cunoscute nouă această traducere a lui *Piuaru-Molnar* nu ne este semnalată. Probabil a rămas inedită. Investigațiile noastre, făcute în trei țări pentru a da de urma arhivei Guvernului galițian și deci și a acestui prețios document al începutu-

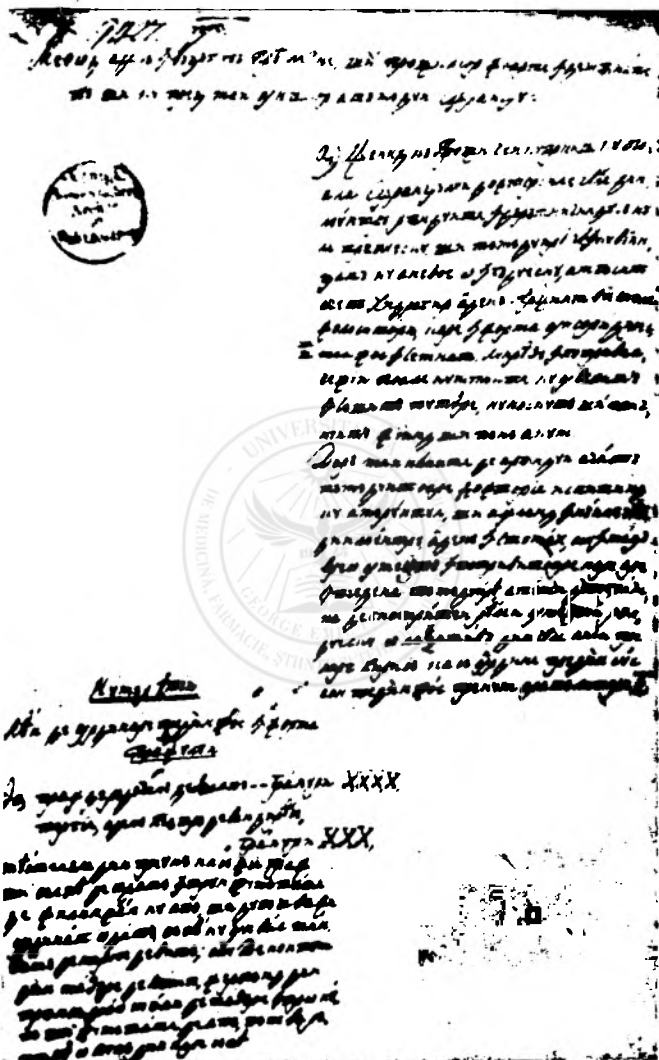

Fig. nr. 1: Prima pagină a manuscrisului „Method...“ a lui I. Piuariu-Molnar (1793)

Ad Nro 8224 1793.

A'

F R A N C Z O S
N A V A J Á N A K

Leg Könyvecb,

És a' Parafiztokia néve leg al.

kematosabb és leg bírsob

Orvosiats MODGYA.

Fig. nr. 2: Foala de titlu a traducerii în limba maghiară a lucrării lui A. Etienne

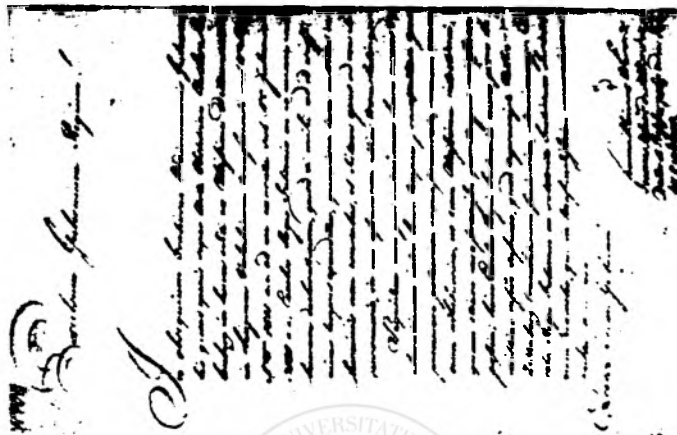

Fig. nr. 3: Scrisoarea lui I. Piuariu-Molnar adresată Guvernului Transilvaniei în problema traducerii operei lui Zellenberg (1813).

rilor literaturii medicale în limba română au rămas pînă în prezent fără rezultate.

În legătură cu istoricul traducerii lucrării lui *Zellenberg* semnalăm încă un amănunt. În 1815 Ion *Onișor* se adresează Guberniului ardelean cu o cerere, reclamînd să i se plătească suma de 100 fl. — jumătatea onorariului traducerii lucrării lui *Zellenberg*, la care a contribuit și el, *Piuarium* promițîndu-i această sumă („defunctus Oculista Iohan Molnar, commissam sibi Versionem operis Sellenbergiani de Arte Obstetricae emandari curavit...“). *Onișor* afirmă totodată că oculistul i-a promis în plus 100 de florini în cazul cînd tipărirea lucrării se va face la Sibiu. Guberniul ardelean a respins însă cererea, argumentînd că ei s-au angajat numai față de *Piuarium-Molnar* și că acesta a cunoscut în mod eminent limba română (21).

După părerea noastră, faptul că traducerea lui *Piuarium-Molnar* a fost elaborată într-un timp atît de scurt ar pleda pentru adevărul celor cuprinse în cererea lui *Onișor*. (Credem că — după nume — acesta este identic cu cărturarul originar din regiunea grănicerească, cenzor pentru limba română la tipografia din Buda, înainte de numirea lui Gh. *Șincai* în acest post).

Recent unul din noi (dr. Z. *Szökefalvy-Nagy*) a găsit în materialul fostei arhive a Guberniului Transilvaniei (Budapesta) un nou document, datînd din anul 1808, care atestă cdată în plus activitatea de autor și de traducător de texte medicale românești a lui I. *Piuarium-Molnar*.

„Protomedicul *Nyulas*, prezentînd proiectul privind vaccinările, plan aprobat de Majestatea Sa cesaro-crăiască — raportează că, traducerea în limba română a acestui text i-a încredințat-o oculistului Ion Molnar.“ — se poate citi în documentul de limba latină. (Arhiva de Stat, Budapesta, Gub. Trans. în *Politicis* 1808 9326.)

Proiectul prezentat de *Nyulas* cuprindea instrucții, atît pentru autorități cît și pentru medici, privind vaccinările în Transilvania. Originalul în limba maghiară a apărut în anul 1808

În același document se mai poate citi că acest proiect a fost comandat în două mii de exemplare în limba germană, iar în limba maghiară și română în 4—4000 de exemplare.

Vom continua investigațiile noastre pentru a găsi textul tipărit sau manuscrisul în limba română a lui I. *Piuarium-Molnar*.

II.

Despre activitatea de profesor de oculistică a lui I. *Piuarium-Molnar* la Liceul medico-chirurgical din Cluj deținem puține date. El a fost numit la 27 I 1791 la catedra nou înființată, la insistențele sale (22). Din cuvintele de căldă umanitate ale lecției inaugurale a lui I. *Piuarium-Molnar* „Paraenesis ad auditores“... (23) — ne putem forma o idee despre entuziasmul și înalta exigență profesională cu care oculistul român și-a început cariera sa academică.

Din cercetările noastre arhivistice reiese că munca sa de profesor a fost îngreunată în mod considerabil de lipsa unui spital clinic, unde să se poată arăta studenților rezultatele operațiilor sale. Despre aceste greutăți ne mărturisește și o cerere a sa din anul 1801, adresată Guberniului ardelean în care solicită pentru elevul său *Sándor Csipkés*, lipsit de posibilitatea operațiilor practice „permisiunea de a pleca în curînd în Bucovina sau la hotarul Moldovei“ pentru a putea practica și opera (24).

Lipsurile învățămîntului practic de chirurgie și oftalmologie de la Liceul medico-chirurgical din Cluj au fost recunoscute și semnalate și de protomedicul Transilvaniei Fr. *Nyulas*, director în același timp al acestei instituții de

învățămînt medical (1807), care face propuneri concrete; ca pe viitor să se evite predarea paralelă a lecțiilor profesorului de chirurgie I. *Eckstein* și cele de oculistică ale lui *Piuarium-Molnar*, prelegerile de oculistică să fie programate numai după ce studenții au depus examenul de chirurgie, iar lecțiile să fie însoțite de demonstrații practice și operații (25).

Aceste observații sînt aduse la cunoștința lui *Piuarium*, care conștient de faptul că deficiențele învățămîntului de oculistică din Cluj nu se datoresc lipsei sale de interes, ci unor factori obiectivi, insistă în răspunsul său că niciodată nu și-a ținut prelegerile în fața unor studenți care nu au audiat anterior lecțiile de chirurgie și anatomie. „Nu mi se poate imputa nici faptul — continuă *Piuarium-Molnar* — că în prelegerile mele aș fi neglijat practica operatorie. Cauza deficiențelor este lipsa unui spital ca și faptul că nu există paturi unde bolnavii săraci, care urmează să fie supuși unor operații în fața studenților, ar putea să fie plasați. Necesitatea acestora am arătat-o într-un raport către Guberniu încă în 1778“ (26). Ultima remarcă se referă la perioada cînd era numai oculist al Transilvaniei, cu sarcina de a iniția pe chirurghi în munca de tămăduire a ochilor.

Guberniul acceptă motivația lui *Piuarium* și decide pentru remedierea lipsurilor învățămîntului practic ca bolnavii săraci din comitatele Turda, Cluj, Dobîca, Solnocul de Jos și Mijlociu să fie chemați la Cluj între 1 iunie—31 august unde vor beneficia de un tratament gratuit și totodată vor putea servi și scopului de învățămînt (27). Din păcate, această dispoziție ca și intervenția similară făcută în 1808 de protomedicul *Nyulas* nu au schimbat situația. Peste trei ani, în 1810, fizicul județului Cluj *Jozsef Ferenczi* solicită ca bolnavii suferinzi de cataractă să fie aduși la Cluj, operați de profesorul de oculistică *Piuarium-Molnar*, creindu-se astfel și posibilitatea demonstrațiilor practice pentru studenți (28).

Nici după 1810 situația nu se va schimba. Abia cu înființarea, în 1818, a Spitalului Carolina la Cluj, apar premisele îmbunătățirii învățămîntului practic chirurgical.

III.

Călătoriile lui Ion *Piuarium-Molnar* în Principatele Române au fost numai în parte elucidate de cercetarea istorică. Al. *Vianu* îi semnalează prezența în Moldova în anul 1798, avînd ca scop tratamentul oculistic al Marelui Vistier *Iordache Balș* și al fiului său (29). Din cercetările noastre reiese că *Piuarium-Molnar* a solicitat o a doua călătorie în Moldova în 1803, pentru a continua tratamentul lui *Balș*, devenit „aproape orb“. Rezoluția Guberniului, datată la 24 septembrie 1803, aprobă plecarea lui *Piuarium* în Moldova, punîndu-i însă condiția să se întoarcă pînă la începutul lecțiilor sale academice (deci pînă la 1 iunie 1804) (30).

În 1812 oculistul român solicită o a treia plecare pe timp de 6 săptămîni tot în Moldova, în probleme personale („certorum meorum negotiorum causa“), obținînd și de această dată învoirea la 23 III 1812. („Nulla — subersante difficultate petitaе passuales ad sex hebdomades valitura expendiantur“) (31).

Pînă în prezent cunoaștem deci numai unele călătorii ale lui *Piuarium-Molnar* în Moldova.

Lucia *Protopopescu* a publicat în 1966 un memoriu al lui I. *Piuarium-Molnar* din 1784, în care acesta se referă la „multiplele sale călătorii“ efectuate în Principatele Române (32).

Această remarcă a oculistului arată că el a vizitat și Muntenia. Documente publicate de N. *Iorga* relatează despre o proiectată călătorie a lui *Piuarium-Molnar*

în Muntenia în anul 1783, pentru a trage la răspundere un chirurg fugit acolo. Cert este că în legătură cu tipărirea mineleor la Buda, finanțată de el, *Piuarium-Molnar* a vizitat episcopia Rîmnicului și a fost la București. Cercetări arhivistice viitoare vor trebui să clarifice data acestor călătorii în Țara Românească.*

Sosit la redacție: 12 XI 1969.

Bibliografie

1. Z. SZÓKEFALVI NAGY — I. SPIELMANN: Contribuții la istoricul primei decenii ale Institutului medico-chirurgical din Cluj. Rev. Med. XII. nr. 2 1967. pp. 216—225. 2. Arhiva de stat Budapesta. Gub. Transylvanicum, Cista diplomatica, Normalia ad. nr. 8224/1793. 3. Ibidem. nr. 9427/1793. 4. V. BOLOGA: Terminologia medicală românească a dr.-lui I. Piuarium (Molnar von Müllersheim) Cluj, 1926: Dacoromania, extras pp. 1—11. 5. N. A. URȘU: Formarea terminologiei științifice românești, Ed. Științ. Buc. 1962, pp. 54—78, 116—117, 129—300; 6. V. L. BOLOGA. I. SPIELMANN, Z. SZÓKEFALVY NAGY: Contribuții la bio- și ergografia lui I. Piuarium-Molnar. (sub tipar). 7. S. IZSÁK: Din trecutul legăturilor medicale româno-maghiare. Ed. Med. Buc., 1956. pp. 29—54. 8. Gub. Trans. in politicis Doc. Nr. 10295/1801. 9. H. FASBENDER: Geschichte der Geburtshilfe. G. Olms Verlag, 1964 (retipărirea lucrării din 1906). pp. 267, 599. 10. Arhiva de stat Budapesta, Gub. Galliciense Doc. Nr. 45291/1812. 11. Ibidem. Gub. Trans. Doc. nr. 1521/1813. 12. Ibidem. Gub. Trans. Doc. nr. 3180/1813. 13. Ibidem. Gub. Galliciense Doc. nr. 19250/1813. 14. Ibidem. Gub. Trans. Doc. nr. 5901/1813. și Gub. Trans. 4768/1813. 15. Ibidem. Gub. Gallic. Doc. nr. 25448/1813. 16. Ibidem. Gub. Trans. Doc. nr. 6762/1813. 17. Ibidem. Gub. Trans. Doc. nr. 8963/1813. 18. Ibidem. Gub. Trans. doc. nr. 847/1814. 19. Ibidem. Gub. Gallic. doc. nr. 17982/1815. 20. Ibidem. Gub. Gallic. doc. nr. 40325/1820 și Gub. Trans. doc. nr. 10427/1820. 21. Ibidem. Gub. Trans. doc. nr. 5729/1815. O scurtă schiță despre istoricul acestui manuscris al lui Piuarium-Molnar a apărut și în articolul I. SPIELMANN—GH. CRĂCIUN: „Schiță pentru o „preistorie“ a literaturii ginecologice și obstetricale românești“. Obstetrica și ginecologia, 1969. nr. 2, pp. 215—217. 22. vezi nota nr. 1. 23. V. BOLOGA: Ion Molnar-Piuarium, primul medic titrat român, ca autor medical. (Contribuție la bibliografia Începuturilor medicinei savante românești) — Clujul Medical V 1924. pp. 152—158, idem: Date noi pentru biografia lui Ion Molnar-Piuarium — Clujul Medical, VI. 1925. pp. 66—67. 24. Gub. Trans. doc. nr. 2183/1801. 25. Ibidem. doc. nr. 7214/1807. 26. Ibidem. doc. nr. 7840/1807. 27. Ibidem. doc. nr. 8728/1807. 28. Ibidem. doc. nr. 10574/1810. 29. AL. VIANU: I. Piuarium-Molnar în Moldova — Studii, Anul XIV. 1961, nr. 4. pp. 935—939. 30. Gub. Trans. doc. nr. 7751/1803. 31. Ibidem. doc. nr. 2392/1812. 32. Ibidem. doc. nr. 9736/1784 cf. L. PROTOPOPESCU: Contribuții la istoria învățămîntului în Transilvania. (1774—1805). Ed. Didactică și Pedagogică. Buc. 1966. 33. N. IORGA: Istoria literaturii românești în secolul al XVIII-lea. — Buc. 1925. apendice pp. 55—56. cf. AL. VIANU: op. cit. 34

* În lucrarea de față ne-am propus semnalarea unor documente descoperite și copiate de noi în 1967, existente în arhiva fostului Guvernium al Transilvaniei, la Budapesta. Analiza detaliată a acestor informații și a altora, încă inedite, cu privire la bio- și ergografia lui *Piuarium-Molnar* se află în extenso sub tipar la o publicație de istorie. (Vezi nota nr. 6)